

ЂОРЂЕ М. СРБУЛОВИЋ
КРАТКА ИСТОРИЈА НОВОГ САДА

Издавачи

ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
ГРАДА НОВОГ САДА, Нови Сад

За издаваче

Предраг Ковачевић, директор ИК Прометеј
мр Милан Ђеран, директор Завода

Уредник

Зоран Колунџија

Рецензенти

Чедомир Попов
Душан Попов

Владимир Станчић

Ђорђе Милутиновић
Душанка Веселинов

Ликовна опрема, лектура, коректура, припрема и штампа
ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад

Фотографије

Геза Барга, Јован Вајдл, Добрила Мартинов, Боривој
Миросављевић, Недељко Марковић, Бранислав Лучић,
Александар Плачков, Драгутин Савић, Мартин Цандир,
архиве Завода за урбанизам, Завода за заштиту споменика културе
града Новог Сада, Прометеја, породице Ковачевић–Дондур и
више личних збирки

На корици:

Споменик Светозару Милетићу, снимио Бранко Вујков

*Аутор и издавачи посебно захваљују великом броју познатих и непознатих
добронамерних личности које су саветима и информацијама допринели
да књига буде садржајнија и занимљивија*

Ђорђе М. Србуловић

КРАТКА
Историја
НОВОГ САДА

Треће, поправљено и допуњено издање

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
ГРАДА НОВОГ САДА

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

94(497.113 Novi Sad)

СРБУЛОВИЋ, Ђорђе М.

Кратка историја Новог Сада / Ђорђе М. Србуловић ; [фотографије Геза Барта ... [ет ал.]]. - 3., поправљено и допуњено изд. - Нови Сад : Прометеј : Завод за заштиту споменика културе града Новог Сада, 2011 (Нови Сад : Прометеј). - 304 стр. : илустр. ; 17 x 25 cm

Документација, архивска грађа, рукописна грађа, периодика и литература коришћена приликом израде ове публикације: стр. 297-300.

ISBN 978-86-515-0572-3 (Прометеј)

ISBN 978-86-907443-3-6 (Завод за заштиту споменика културе града Новог Сада)

а) Нови Сад - Историја
COBISS.SR-ID 259781895

САДРЖАЈ

Предговор трећем издању	7
Увод	9
I Од праисторије до позног средњег века	
– Старо доба	15
II Од протеривања Турака до Буне 1848/1849. године	
– Освит	25
– „Кwartови” петроварадинског шанца	36
– Ка проглашењу слободног краљевског града	44
– Елибертација	49
– Привилегије слободне краљевске вароши и први магистрат	53
– Први кораци	61
– Новосадске нације	71
– Западни и оријентални град	78
III Буна 1848/1849. године	
– Јачање националних осећања	85
– Слобода кружи светом	89
– Бомбардовање Новог Сада са Петроварадина	94
IV Од Буне до Првог светског рата	
– Опште прилике	101
– Привреда и урбанизација	105
– Српска . . .	127
– . . . Атинаца	143
V Први светски рат	
– Прилике уочи рата	157
– Капија за војске	160
– Велика народна скупштина	179
VI Између два светска рата	
– Развој у јужнословенској краљевини	185
– Они више не постоје	198
VII Други светски рат	
– Најрегресивнији период	211
– Страдање цивилног становништва	219
VIII У социјализму и после њега	
– Од октобра 1944. до децембра 2010. године	227
Велике судије, градоначелници, председници општине, Градског народноослободилачког одбора, Скупштине градске заједнице и града Новог Сада од 1748–2010.	297
Извори и литература	301

ПРЕДГОВОР ТРЕЋЕМ ИЗДАЊУ

Пријатно изненађујуће за мене, *Крајинка историја Новог Сада* доживела је треће издање. С обзиром на интересовање читалаца и позитивне оцене тзв. стручне јавности, показало се да је то најтраженија и најпродаванија књига о прошлости Новог Сада.

Како се у међувремену дошло до нових сазнања која суштински не мењају правац дела, али уносе мноштво интересантних и вредних детаља, трудио сам се да их унесем у ово издање, као и да појасним оно што можда није било довољно јасно. Надам се да сам успео у томе.

За читање прошлости Новог Сада, битно је знати следеће:

1. Терен на коме је изграђен данашњи Нови Сад, од најранијих времена је људско станиште. Континуитет живљења на њему се стручно потврђује и даља истраживања само ће још више ићи у прилог ставу о непрекинутом насељавању и животу људи на простору града,
2. Проблем „дисконтинуитета“ који уноси забуну, везан је за модерно доба: не толико за турска освајања, колико за хабзбуршко, на крају XVII века. Разлог томе лежи у чињеници

да је Свето римско царство у потпуности одбацило све затечено, правећи насеље у складу са својим бар деклеративним, сакралним карактером. Да је то тако, сведочи нам судбина Петроварадинске тврђаве: средњовековно угарско-цистерцитско (?) утврђење нису толико разрушили Турци, они су је пустили да пропада, није им била битна, већ држава Леоплода I, која се није обазирала на угарска средњовековна права и њихова утврђења, цркве и манастире. Због тога граде ново, своје. Оснивајући Комисију за новоосвојене области, цар је показао какав третман имају земља и становништво у пределима који су до тада били под Турцима. Негирање угарских средњовековних права и истицање српских, нових привилегија (нових у смислу да су током претходних векова већ биле дариване и потврђиване), довешће до Ракоцијевог устанка и крававог српско-мађарског рата.

3. Трагови ранијег насељавања, приметни су у модерном Новом Саду, оном који настаје после Великог бечког рата: као што је некад простор данашњег града чинило мноштво разних насеља, тако је и касније Петроварадински Шанац, потом Нови Сад, насеље насеља: Старо језгро, потом Алмашки крај, па комуникација и повезивање, затим ниче Салајка, па Роткварија... све до данашњег Новог Насеља (Бистрице). Ченеј и Грбавица су и тада, као и данас подједнако удаљени.
4. Насеље, које од Великог бечког рата почиње да ниче на левој обали Дунава, преко пута Тврђаве и Петроварадина, који су

такође у изградњи, је у првих пар деценија имало племићки: војно-свештенички карактер одлазећег средњег века. Од 1748, Нови Сад настаје, развија се, страда, поново се гради... као град типичне трговачке цивилизације. То је и данас. Даље се модернизујући, само показује да је део опште историјско-цивилизацијске регресије.

Нови Сад, децембра 2010

5. Значај Новог Сада је у томе што је у једном временском периоду (оквирно би се овај период могао датovati од прве половине XVIII до 70-их година XIX века), био центар: образовни, културни, политички, економски... целокупног српског народа, те да је у њему битно одређена нововековна национална свест српског народа.

Ђорђе М. Србуловић

УВОД

Нови Сад и жрадска насеља у његовом окружењу, смеишћена су, с једне стране у бачкој равници, а са друге на обронцима сремске Фрушке горе. Данас представљају, пре свега природну, али и административно-политичку, економску, саобраћајну и културну целину. Током свој постојања, жрад је променио више држава и господара, да би се, током највећ дела XX века, „смирио” у српској, односно југословенској држави, што су и била вековна постојања и тежње већине његових житеља. И као што је овај интелектуални процес резултат не само локалних потреба, него и продукци ширих, европских, збивања и померања, тако је и вишевековна одвојеност Бачке од Срема, чак и самих насеља унутар ових области, продукци не толико локалних потреба, колико када присућних европских збивања и догађања и административно-политичке организације државе у којој се жрад налазио. Природни међаш ових области најчешће је био Дунав, али је граница била и преовлађујуће политичко устројство области и држава.

Дело које је пред читаоцима углавном није истраживачког карактера: оно представља најљиви одабир већ објављених радова о историји Новога Сада, прихваћен на основу многих компарација и анализа, као и провера у архивској грађи, рукописним заоставштинама похрањеним у Матици српској, дневним и периодичним

листовима и часописима штампаним у Новом Саду од 60-их година XIX века до данас. Такође, оно је настало и као резултат низа консултација и провера код истраживача историје Новога Сада. Приликом израде ове публикације настојало се да се свим историјским периодима посвети дужна пажња, али и да се поједини периоди, нарочито они од 1918–1941, као и 1941–1944. године, који и иначе „паде од вишка објављених дела”, ослободе идеолошке обојености која их и чини слабо употребљивим.

Наравно, при раду на овој књизи, није било могуће остати задовољен унутар жрадских зидина и катија, тим пре што су мноштво догађаја, који су захватили Нови Сад, рефлексија ширих збивања на Балкану, средњој Европи, или Европи уопште.

Свима који су ми помогли, велико хвала на несебичној помоћи. Нарочито захвалност дужујем матичној кући – Заводу за заштитну споменика културе Града Новога Сада, као и издавачу, кога могу да сматрам „другом матичном кућом” – „Прометјеју”, нарочито Ђ. Зорану Колунџији, на, више од петнаест година сарадње, стипендије и разумевања, што је за резултат дало и неке друге књиже, осим ове. Такође, не мању захвалност дужујем и: др Драшку Ређеју, на великој помоћи исказаној још приликом првог издања ове књиже, Звонимиру Голуовићу, историчару, саветнику у Музеју Војводине у пензији, као и колеџници Душанки Веселинов, археологу Завода за заштитну споменика културе Града Новога Сада.

До сада је најпознатија и најмеродавнија историја Новога Сада она коју је написао Мелхиор Ердујхели (Érdyhegyi Menyhért), а која је објављена још 1894. године, поводом завршетка изградње зграде

Градске куће, где у време интензивних припрема, али и у склопу обележавања 1000-годишњице доласка Мађара у Европу.

Неколико речи о овом писцу: Ердугељи је рођен јануара 1860. године, право презиме му је Елингер. Завршио је теологију и за католичког свештеника рукоположен је 1882. године. У Новом Саду је, 1887, постављен за капелана и учитеља веронауке, а у Занатској школи предаје и српски језик, чији је врсни зналац био. Град напустио 1894. године. Његово занимање за историју започело са политичким и духовним покретом у тадашњој Угарској, што је подразумевало и систематско прикупљање података о жујанијама и градовима Угарске, где је посебна пажња обрађана археолошким ископавањима и историјским истраживањима. Политичка подлога овој историографској школи дата је у тада доминантној државној пракси и била је у служби стварања хомогене мађарске државе.

И поред свега, чињеница је да је Ердугељијева „Историја Новога Сада“, једино, а самим тим и најбоље, свеобухватно истраживачко дело о прошлости Новога Сада, мада је у много чему превазиђена. Такође, треба рећи да га је за писање ове историје ангажовала тадашња градска управа Новога Сада.

Из овакве историографске основе произишло је и мишљење, до сада уврежено и оштрихваћено, а касније ћемо видети и погрешно, које везује зачетке насеља из кога се развио данашњи Нови Сад, за 1694. годину. Ово с тога, што из тог периода потиче најстарији за сада познати писани траг о оснивању насеља на левој обали Дунава из кога се, у континуитету, развио данашњи

Нови Сад, а које се налази преко пута Петроварадинске тврђаве коју у то доба почиње да гради аустројска власт и чија ће се градња протезнути на наредних скоро сто година. На овакво становиште утицало је више разлога:

– још увек није пронађен старији архивски документ који би говорио о оснивању насеља на левој обали Дунава, које се може у континуитету повезати и са онима која се помињу у средњовековним записима, турским изворима, као и са онима који говоре о формирању данашњег Новога Сада. Најновија историјска истраживања, иако доста посредно и можда мало „напоменуто“, могла би да помере настаanak данашњег насеља за неку годину раније, али не пре 1691. године;

– терен, на коме место настаје, због својих природних услова, у време краја XVII века, сматран је крајње невољним по животи људи (баре, мочваре, зусто растине, често изливања Дунава, инсекти, разна дивљач), где је и то једна од препрека која је спречавала, према поменутиим претпоставкама, стварање ранијег трајног насеља;

– на месту данашњег града Дунав је најужи, па су ово место за прелазак из Срема у Бачку и обратно, у својим походима, користиле разне војске које су усвојиле и уништавале све што им се нашло на путу;

– релативно слаба истраженост, како историјска, тако и археолошка, створила је могућност за случајне, али и планске селекције око времена формирања насеља.

Што се тиче дружих радова на тему прошлости Новоџ Сада, ваљало би истаћи деловање „Историјског друштва” у Новом Саду, које је у зрагу основано 1927, и које је, до почетка Друџоџ светског раџа, када је пресџало са радом, изузетно активно на откривању и презентовању података о прошлости Срба на подручју некадашње Хабсбуршке монархије (и Турске, пре тоџа). Друштво је основао и њиме до смрти руководио један од најзнаменијих српских историчара у периоду између два светска раџа, Стјаноје Стјанојевић (1874–1937), иначе рођени Новосаданин (рођен у истој кући у којој се пре њега родио још један умни Србин – Слободан Јовановић /1869–1958/ – данас неистојећи објект у Милетићевој улици бр. 29), енциклопедиста, историчар, академик, професор Београдског Универзитета. Историјско друштво је до 1938. године, издало 30 свезака „Гласника Историјског друштва” у којима су тада најзначајнија имена јуџословенске историографије, осветљавала прошлост ових крајева, па самим тим и Новоџ Сада.

Један од сарадника Друштва, аутор који је цео свој историографски рад посветио презентацији прошлости Новоџ Сада, џе је, са џе стране гледано, најплоднији аутор о историји зрага, био је Васа Стјајић (1878–1947) професор и писац. Његове три књиџе зрађе (за џолистичку, привредну и културну у историју Новоџ Сада), вишетошне „Новосадске биографије”, џе низ ишћо мањих ишћо већих радова, представљају незаобилазно ишћиво приликом упознавања са Новим Садам, без обзира на разна каснија тумачења. Васа Стјајић се углавном бавио превођењем и објављивањем зрађе,

али се као ишћичан аналитичар рећко упушћао у тумачење или синтезу онога ишћо је публиковао.

У периоду после Друџоџ светског раџа, објављено је више радова на тему прошлости Новоџ Сада, али се ова дела, у највећем броју слушају, ишћо им у значајној мери одузима на вредности. Из овог периода значајно је поменути издања Филозофског факултета у Новом Саду, а велики допринос осветљавању прошлости Новоџ Сада дале су и установе културе у Новом Саду, чији су стручњаци својим радом одржали традицију зрага као културног и научног центра.

Негде од средине последње деценије прошћог века, енџузијаста, али и познаваоци историје зрага, окуљени око „Новосадског клуба”, покренули су „Свеске за историју Новоџ Сада”, као и „Енциклопедију Новоџ Сада”. Непроцењиви је значај који је у овоме имао и има др Душан Појов, који је, користећи своје велико енциклопедјско знање, џе уз ољромно лично ангажовање, привео крају рад на првом издању 30-тошне „Енциклопедије Новоџ Сада”, подухватио којим би могла да се подичи било која светска мейројола са научном и културном традицијом знаћно дужом и значајнијом од новосадске. Тих година покренућа је и едиција „Мој Нови Сад”, ишћо је све допринело повећаном ишћересовању за новосадску историју.

Током прве деценије XXI века, појавио се и већи број нових аутора и књиџа о прошлости зрага, а објављено је и више квалитетних радова на ову тему, нека давно објављена дела су поново публикована.

На крају књиџе, налази се појис документације, зрађе, периодике и лићературе, коришћене приликом израде ове публикације.

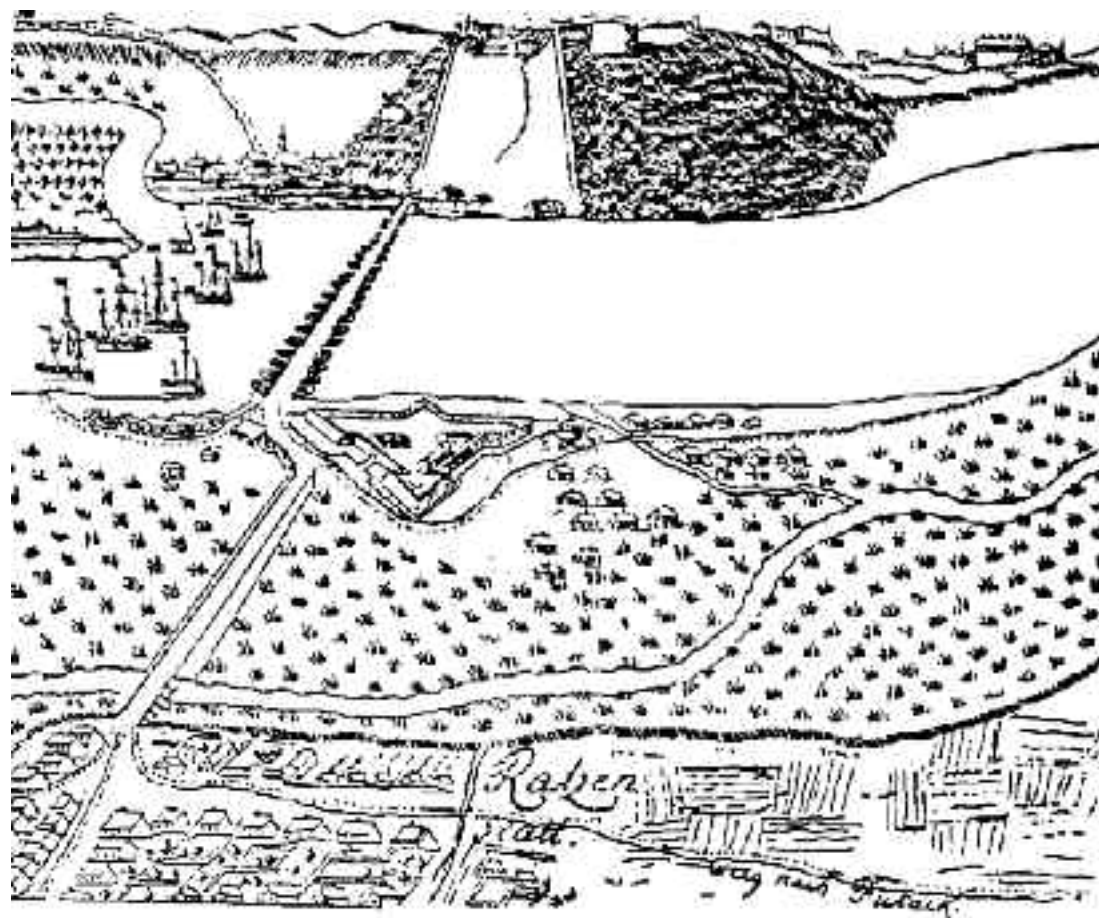
Гравира Новоџ Сага с краја XVIII века (бакрорез)

I

ОД ПРАИСТОРИЈЕ ДО ПОЗНОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Петроварадински шанац са
тврђавом – детаљ са мапе
из 1698. године

СТАРО ДОБА

Град Нови Сад изграђен је на левој обали Дунава, на бачкој алувијалној тераси, која се у јужној Бачкој простире од Бегеча до источне периферије Новог Сада. Овај терен је нешто изнад 80 метара надморске висине и увек је био безбедан од високих вода Дунава. Алувијална тераса је нешто нижа површина од лесне терасе, али за који метар виша од алувијалне равни. Због ове, иако незнатне, висинске разлике на њој су изграђена насеља од којих су два најпознатија; Нови Сад и Бачка Паланка. Такође, алувијална тераса је састављена од флувијалног дунавског песка који је и муљевит и влажан, али и веома плодан. Ове површине су најпогодније за повртарске културе и зато су сва насеља на алувијалној тераси позната као највећи произвођачи повртарских култура. За време влажних година вода се слива природним удолинама у Дунав, а у време суша лако је могуће заливање услед плитке издани. У време када је аграрна функција града и насеља насталих пре њега била изузетно значајна, важан је био још један елемент, а то је контакт две геоморфолошке целине –

терасе и алувијалне равни, са различитим могућностима коришћења земљишта. Регионалан положај града, као и ранијих насеља, везан је за његове саобраћајне функције. У том погледу важан је положај алувијалне терасе, која се, насупрот Петроварадинској тврђави, приближава Дунаву на око 300 метара (граница јој је између улица Змај Јовине и Илије Огњановића). То је у великој мери олакшавало прелазак преко мочварне алувијалне равни и премошћавање реке. Узводније, тако уска инундациона раван Дунава је тек код Футога и Бачке Паланке, а низводно, чак код Банатске Паланке. Кроз Нови Сад, због те повољности, пролази један од најзначајнијих путева у Панонској низији, који повезује Београд и југоисточни Балкан са Будимпештом и Бечом (чувени „Царски друм”). Међутим, ова погодност прелаза преко Дунава стекла се релативно касно, тек од краја XVII века, јер је овај путни правац раније мимоилазио Дунав и прелазио Драву, код Осека. Међутим, мост је спаљен, 1686. године, у време Аустро-турског рата и више није обнављан. Због тога је, одмах по протеривању Турака из Бачке, 1687, између данашњег подграђа Петроварадина и Новог Сада, изграђен понтон.

Сам град Нови Сад са околним насељима, као и другим крајевима јужне Бачке и обронцима Фрушке горе, богат је археолошким налазиштима из свих епоха

Арсеније III Чрнојевић

Цар Леополг I

прошлости, почев од старијег неолита па до краја средњег века. Истраживања на подручју Новог Сада и околине, односно прве податке о овдашњим старинама у овим крајевима, прикупљао је још гроф Марсиљи, 1697. године. Истраживања је обавио на подручју Ченеја, а резултате је публиковао на латинском језику, у делу које се бави истраживањем старина и фортификација наших крајева. Ископавањима на подручју града се бавио и већ помињани Ердунђели, који је у „Историји...” презентовао налазе до којих је дошао. Међутим, његове тезе треба узимати са великом резервом, поготово имајући у виду неке ставове и тумачења који нису плод дубље и свестраније анализе (примера ради, на страни 31, „Историје Новог Сада”, стоји: „У почетку седмога столећа дођоше Хрвати, мало после њих Срби...”). Било је и доста случајних налаза, а о неким од њих писала је и тадашња новосадска штампа, попут „Браника” 1893. године, који бележи проналазак скелета на месту данашњих зграда Матице српске и Библиотеке Матице српске („Хански плац”). Систематских археолошких истраживања на подручју Града и његове ближе околине, никада није било. Сва су била заштитног карактера, која су, уз случајне налазе, више него недовољна. Археолошка истраживања, организована у оквиру образовних институција и установа заштите: Институт за историју Филозофског факул-

тета у Новом Саду, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Музеј Војводине, Музеј Града Новог Сада, Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада, започињу свој рад након Другог светског рата. У нашим срединама, поготово у оним урбанизованим, археолошка истраживања започета су тек у последњој деценији XX века. Оно што је до сада учињено довољно говори против претпоставке о Новом Саду као младом насељу, односно указује на постојање разних насеља на тлу данашњег Града још од прадавних времена.

Разлози због којих није било више археолошких истраживања у урбаним срединама у нас су крајње банални: није било довољно средстава, а често ни интереса код локалних (регионалних и државних) управа, а та незанитересованост се испољава и данас, правдањем тзв. вишим интересима.

Аргументи који говоре у прилог тврдњама да је подручје данашњег града насељавано још од праисторије су многи: конфигурација терена са некадашњим гредама, које вода није плавила, и положај уз велику реку, чинили су ово место идеалним за становање свих популација, од праисторије до данас. Било је сувог, плодног земљишта за обраду, а вода богата рибом, задовољавала је људске потребе за храном. Раскрчени и обрађени терени у ранијим епохама представљали су погодна тле за народе који су

овуда пролазили у време Сеобе народа. У немирним временима идеалан заклон представљале су мочваре, ритови и густе шуме, којих је било у изобиљу. Густе храстове шуме, као и травнати терен, били су више него погодни за испашу стоке, што још више говори у прилог насељености подручја од најранијих времена. Када се овоме дода и комуникацијски и привредни потенцијал Дунава, основи за формирање настамби од праисторије, преко средњег века, до данас су употпуњени. Исте особине тла привукле су и раносредњовековно становништво што је сасвим очекивано, када се зна да су потребе људи из овог периода сличне онима из раних епоха. Даље, такав простор погодан је за насељавање не само у праисторији и раном средњем веку, него и током целог средњег века, и то кроз стално поновно коришћење већ раскрчених и култивисаних простора из претходних епоха. У старом језгру Новог Сада, у сплету кривудавих улица, очуван је, истина делимично и тек у далеким назнакама, и део првобитног рељефа простора на коме ће се, вековима касније, подићи град. На тако погодном простору могуће је очекивати археолошке налазе на свим некада издигнутим деловима града.

Археолошким истраживањима на просторима Града су до сада утврђене следеће културе: 1. средњи палеолит – пронађен на Петроварадинској стени,

2002–2004. године. Пронађено је насеље неандерталске популације из периода око 50–45 000 година пре Христа, 2. млађе камено доба (неолит) – из периода старчевачке и винчанске културе. Налази су потврђени на локалитетима: на Петроварадинској тврђави и на Темеринској петљи (од 5500–3500 година пре Христа), 3. Енеолитске културе: од 3500–2000 године пре Христа, на Петроварадинској тврђави и Темеринској петљи, 4. Бронзанодобне културе: како на Петроварадинској тврђави, тако и на више локалитета на ширем подручју Града, 5. Прелаз из млађег бронзаног у старије гвоздено доба 1100–950, потврђен је налазом некрополе спаљених покојника на месту нове зграде Библиотеке Матице српске, 6. Налази из старијег и млађег гвозденог доба (Халштат и Латен), од 800–почетак нове ере, потврђени су на више налазишта. 7. Римска војска је окончала освајање Балканског полуострва гушењем тзв. Панонско-далматинског устанка у првој деценији првог века после Христа. Панонија постаје самостална римска провинција већ 10. године по Христу, тиме се територија данашњег Срема нашла у оквиру Римског царства. Временом су Римљани подигли дуж десне обале Дунава читав систем утврђења (Лимес) и тиме је преостало домородачко становништво било под утицајем процеса романизације. Археолошка истраживања на месту Петроварадинске тврђаве потврдила су пос-

*Зграда у којој је поштомисан
мир у Карловцима
1699. године*

тојање римског утврђења из I века, Кузума (Cusum). Шира околина Кузума, на десној обали Дунава, обилује значајним археолошким налазима и налазиштима из времена римске доминације (I–IV век). На супротној обали Дунава подигнут је у време цара Диоклецијана (286–305), Каstellum Онагринум (Castellum Onagrinum), код данашњег Бегеча. Појединачни и случајни налази на левој обали Дунава, на ширем подручју Града указују на присуство варварске популације и трговине коју је иста обављала са Римом преко Дунава.

На ширем подручју постоје налази из касноантичког периода, који припадају словенском живљу, али систематских истраживања до сада није било. Словенско-српски живаљ је присутан и у свим каснијим периодима.

8. На подручју Града, до сада, нису пронађени археолошки налази који са сигурношћу могу бити датовани у период Сеобе народа.

У периоду средњег века, први, до сада познати писани документи о насељима (селима и пустарама), помињу се у даровној повељи угарског краља Беле IV, 1237. године. Овом повељом су новооснованој католичкој цистерцитској опатији у данашњем Петроварадину, тадашњем Белафонсу, или Белакуту, дарована тадашња насеља на левој обали Дунава. На

подручју данашњег Новог Сада то су: Стари Петроварадин (Петруварад, Вашарош варад), у млађим документима – дакле, насеље Петроварадин на бачкој страни, два Сајлова (Зајола), Горњи и Доњи, Бакшић (Бакшафалва), док доцнији угарски документи помињу и Каменички Свети Мартон (Ке Сент Мартон), на подручју данашњег Телера. У истој повељи помињу се и насеља: Ченеј, Ривица, Мртваљош и Биваљош, данас у атару Ченеја.

Истраживачи су тако, у покушају реконструкције положаја средњовековних насеља, на основу историјских извора, претпоставили да се Бакшић налазио на подручју данашње Грбавице. Заштитна археолошка истраживања обављена у последњих десет година на простору Старог градског језгра (У Његошевој бр. 10, Милетићевој улици, Католичкој порти, Академији уметности у ул. Ђуре Јакшића бр. 9, порти Саборне цркве, Ул. Краља Александра, Народних хероја бр. 3), доносе материјалне доказе о постојању насеља у средњовековном и позносредњовековном периоду. На основу налаза остатака укопаних насеобинских објеката (полузеमुница, јама, силоса, ровова) и пронађених покретних налаза, изнета је претпоставка о положају средњовековног Бакшића испод данашњег Старог језгра. Археолошки налази су тако поткрепљени историјским подацима о постојању насеља Бакшић на простору између Старог

Петроварадина и Каменичког Светог Мартона. Обзиром да до данас није спроведено ни једно археолошко истраживање на простору западно од ужег градског језгра, са простора данашње Грбавице, осим случајног налаза скелетне некрополе у Ул. Данила Киша бр. 19, нема валидних података о постојању насеља на овом простору. Мања ареолошка ископавања у Ул. Ватрослава Јагића донела су

податке о постојању насеља и гробља из периода XIV века, чиме се указује да остатке средњевековног насеља Каменичког Светог Мартона треба тражити на простору данашњег Телера. У више археолошких кампања заштитног карактера на простору данашње Темеринске петље и Барутног магацина, поред остатака из праисторијских времена, пронађени су и потврђени остаци средњевековног и позносредњеве-

*Панорама Новог Сада
с краја XVIII и почетка
XIX века*

ковног насеља, за које се претпоставља да је Стари Петроварадин.

Интересантан историјски детаљ, везан за средњи век, односи се на први угоститељски објект на ширем подручју Новог Сада. Наиме, већ крајем XV века, у Сремској Каменици се налазила прва гостионица за коју до сад имамо података. Њен власник је био отац средњовековног хроничара Ђорђа Сремца, а гости су углавном били војници на путу за београдску и шабачку тврђаву.

Турски документи, а период турске доминације обухвата време од 1521–1687, не помињу постојање насеља на тлу Старог језгра Новог Сада, али бележе постојање свих и данас присутних села која су у саставу Града. Међутим, интересантно је да покретних налаза који имају одлике утицаја турског периода, има, како у самом Граду, тако и на истраженим локалитетима на његовом ширем подручју.

Чувени турски путописац, Евлија Челебија, који је овим крајевима прокрстарио уздуж и попреко, детаљно описујући све што је видео, такође не констатује на подручју града било какво насеље, али, после „Описа лепе вароши Футога” (веома старо насеље, данас физички спојено са Новим Садом, на његовој западној страни), даје изглед још једног насеља које

је данас у саставу Градске заједнице – Ковиља. Постоје 3 географске мапе ових простора с почетка XVII века, које прецизно бележе постојање насеља (Петроварадин-село) на месту данашњег Новог Сада: једна је штампана у Паризу, једна у Антверпену и једна у Амстердаму. Две се налазе у Београду, једна у Новом Саду. Такође, за период турске доминације стара штампа је забележила појаву хајдучије: турске караване пресретала је и пљачкала дружина Новака Летића, Ченејца, која се од потера скривала у многобројним ритовима и густим шумама.

Да ситуација са раном историјом Новог Сада, односно насељима која су постојала на његовом тлу, није најјаснија, сведочи и низ војних мапа из периода од XVI–XVIII века, иначе врло прецизних и поузданих, које све одреда на територији данашњег Новог Сада бележе насеље словенског, односно српског имена – Бистрица. С обзиром да је реч о иначе веома поузданим мапама, које су радили најбољи европски картографи свога доба, не би било за очекивати да се свима њима омакла толика непрецизност да баш на овом месту означе насеље које не постоји, или се налази на некој знатно удаљенијој локацији. Са друге стране, проблем код овог насеља је и у томе што осим тих истих мапа, те нешто мемоарске литературе из XIX века, не постоји, односно није пронађен, ни један други архивски документ, или материјални остатак који

би постојање Бистрице у потпуности потврдио. Све у свему, око (не)постојања овог насеља у стручним, али и широким слојевима новосадског грађанства се воде велике полемике, а по овом насељу је најмлађем делу Новог Сада, плански изграђеном после Другог светског рата – тзв. Новом насељу, дато име. У том делу града, који се као неизграђено земљиште (њиве, воћњаци и др), звао Доње Сајлово, откопан је део једног средњовековног села које би се могло идентификовати са једном од два Зајола (Сајлова) – Горњем и Доњем из већ помињане даровне повеље Беле IV.

Завршавајући овај кратки преглед најраније прошлости простора на коме је настао данашњи град, мо-

жемо потврдити, уз све сумње, дилеме и разноразне претпоставке, да је, или само градско језгро, или његова данашња непосредна околина, стално људско станиште од најранијих времена.

Археолошка истраживања обављана у другој половини 2010. године на локалитету Сајлово (назив настао од Исаилово, Исајлово), несумњиво говоре о постојању континуитета у насељавању данашњег Новог Сада. Наиме, пронађени су налази од 7000 година пре Христа све до Средњег века. Даља истраживања на овом и другим локалитетима, несумњиво ће додатно потврдити наш став.

Петроварадинска тврђава
са мостобраном на бачкој
сјетрани, скица из
1697. године

